

УДК 94:623.1/3(477.81)

КАПОНІРНА АРТИЛЕРІЯ МОГИЛЬОВ-ЯМПІЛЬСЬКОГО УКРІПЛЕНОГО РАЙОНУ

В'ялець А.В.

(Національний історико-архітектурний музей «Київська фортеця»)

В статті розглянута капонірна артилерія Могильов-Ямпільського укріпленого району, що стала щитом на берегах Дністра проти навали окупантів у 1941 році.

Ключові слова: укріплений район, капонір, будівництво укріплень, капонірна артилерія.

Для того щоб зрозуміти якими саме засобами необхідно укріплювати кордони в сучасних умовах, необхідно згадати як це робили попередники, що було прогресивним, а яких припустились помилок.

16 квітня 1931 року директивою Начальника штабу РСЧА №053171 командуючому військами Українського військового округу Якіру було наказано на протязі 1931-32 років збудувати п'ять укріплених районів, в тому числі і Могильов-Подільськ-Ямпільський. Задача – «Могильов-Подільськ-Ямпільський район замикає шляхи з Північної Бессарабії на фланг і тил польської дільниці Південно-Західного фронту». Наказом РВР СРСР №007 від 23 квітня 1931г. рекогносцировка укріпрайону, тактичне і інженерне оформлення покладено на комендантів укріпрайонів. Оборонна комісія при РВР СРСР, оглянувши Могильов-Ямпільський район, встановила передній край по річці Дністер від с. Лядова до с. Грушка (протокол №4 від 18.5.31). А вже 27 травня 1931 року РВР СРСР затвердила запропоновану комісією конфігурацію МЯУР, але з деякими змінами.

31 травня директивою №Ц/3001 Якіром тодішньому коменданту МЯУР Давидовському надані вказівки по складанню остаточного тактико-інженерного рішення. На підставі цих вказівок комендантом Давидовським

було представлено на карті тактико-інженерне рішення: правий фланг у с. Бернашівка, лівий у Велика Косниця. Відсічна позиція довгочасними спорудами по р. Жван. Це рішення було затверджено Директивою від 30 червня №053232/СС, за спільними підписами Начальника штабу РСЧА Егорова і Якіра з невеликими змінами і скороченнями. Таким чином, директива Начальника штабу РККА №053232/СС що визначила конфігурацію УР з переднім краєм по р. Дністер від с. Бернашівка до с. В.Косниця, відсічною позицією довгочасних споруд по східному берегу р. Жван в районі Муровані Курилівці, є документом, що остаточно затвердив тактико-інженерне рішення [1].

Основні роботи зі зведення Могильов-Ямпільського УР поділялися на чотири періоди: підготовчий – рекогносцировка, відчуження земель, заготівля матеріалів, будівництво складів, житла для робочих, доставка матеріалів на ділянки і до місця робіт; початковий – викопування котлованів, обладнання бетонних заводів, обладнання каркасів та підготовка арматури; виконавчий – набивка залізобетонних споруд; оздоблювальний (поділявся на 7–8 циклів і більше, відповідно до окремих технологічних процесів, що дозволяло більш раціонально організувати роботу з будівництва довготривалих вогневих споруд). Під час проведення циклів здійснювалися розпалубка, обсіпка

грунтом, дренаж, внутрішні оздоблювальні роботи, встановлення допоміжного обладнання, монтаж озброєння.

З урахуванням того, що головна смуга укріплень МЯУР проходила вздовж лінії державного кордону, будівництво оборонних споруд планувалось і здійснювалось у суворій державній таємниці. Роботи проводилися за спеціальним графіком, як правило уночі. Працювати на оборонних спорудах дозволяли винятково працівникам управління будівництва, військовослужбовцям-саперам і мобілізованому на будівельні роботи та добре перевіреному місцевому партійному і комсомольському активу. Суворо заборонялось голосно розмовляти, палити цигарки, або іншим чином порушувати світло та шумо-маскування. Навкруги будівельного майданчика виставлялись наряди прикордонників [2].

Основний план 1931р. та додатковий план 1932 р. передбачав будівництво 300 довгочасних споруд загальною кубатурою 36185 м³ і 2420 пог.м мінних споруд (директива Петіна від 12.07.31 №0267, директива Лапіна від 29.07.32 №300356/в). Фактично побудовано 299 споруд (включаючи і оголовки мінних систем), в які укладено 38.225 м³ залізобетону та 24 міни з загальною довжиною галерей і карманів 3421 пог.м. Всього витрачено на міни 1.725.475 руб. (станом на 1.1.37г) (ф. 36967, о1, д. 58, л. 9-10). Загальна вартість УР складала на той період 14.274.126 руб 42 коп. [3].

Будівництво окремих вогневих споруд та вдосконалення існуючих продовжувалось аж до 1941 року, коли УР прийняв на себе ворожий удар, але споруди 30-40 років не є предметом дослідження цієї статті.

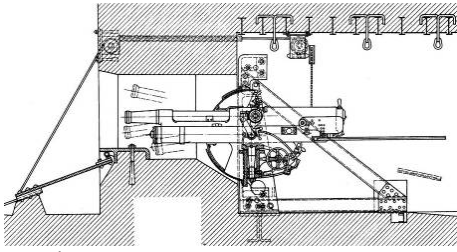
Отже з 299 довгочасних вогневих споруд, побудованих протягом 1931-33рр., 18 – це артилерійські напівкапоніри. 16 з них збудовані в класі стійкості М1 і органічно поєднані з мінними

системами. 2 (ОПК №666 та 174) самостійні одноповерхові споруди, побудовані по типовій схемі. Слід зазначити, що ці дві споруди бетонувались ще до затвердження їх проектів у УШВ. Це стало можливим через відсутність строго продуманої системи виконання, проходження та затвердження ескізних проектів [4]. Згідно висновків комісії 1937 року, що ознайомлювалась зі станом проектних робіт при будівництві УР, така постановка технічного проектування створювались умови для низької якості проектного матеріалу [5]. Для складних мінних систем («Серебря» №86/а-г), «Островецька група» №112а-в), «Шпіль» (№136)) тактико-технічних вимог в справах комісією взагалі не знайдено й проекти (плани) цих систем ніким не підписані. По докладу Начальника Інженерів МЯУР Іванова, накреслення в плані мін було дуже часто випадковим й нічим не обумовленим. Як наслідок відсутності тактико-технічних вимог, «підземне господарство до теперішнього часу (1937 р.) не приведено в бойову готовність» [6].

Як вже зазначалось вище, першим типом споруд був типовий одноповерховий напівкапонір в категорії стійкості М1.

Один з них, ОПК№666, розташований на правому фланзі МЯУР, в лісі біля с. Татаріські. Головне завдання – забезпечення флангу та вогневого зв'язку з сусіднім Летичівським УР. ОПК №174 одноповерховий, категорія стійкості М1. Розташований в центральній частині УРу, в південній частині Могильов-Подільського, що має назву Левада. Головне завдання – у взаємодії з ОПК №100 не допустити переправи противника через Дністер навпроти міста. Через розташування у низинній частині міста, у безпосередній близькості до води, підземна частина не будувалась.

Кожен артилерійський напівкапонір мав на озброєнні дві 76,2 мм казе-

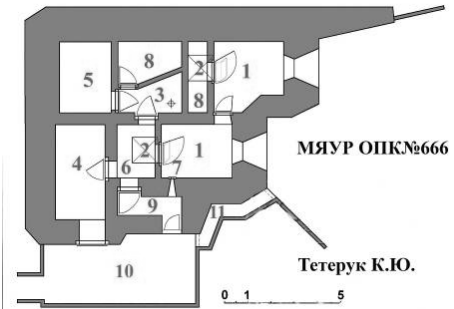

матні гармати зразка 1902–1930 рр., встановлених на казематних лафетах зразка 1932 р. Путилівського заводу. Гармата через кульову маску кріпилась у вертикальній броньованій плиті, що складалася з двох скріплених між собою половин товщиною 30 мм. При цьому за межами каземату залишались жерло ствола та відкатник, які жодним чином не прикривались від ураження осколками та снарядами під час ведення вогню. З метою запобігання пошкодження цих елементів при обстрілі, амбразура закривалась 20-мм броньованим щитом, що з середини піднімався й опускався за допомогою спеціального пристрою та сталевого тросу, пропущеного через спеціальні трубки та два металеві блоки Модерса, що розташовувались по обидва боки від амбразури, трохи вище неї. Саме ці троси та місця їх кріплення до бронещита були дуже слабкими елементами конструкції, та нерідко відігравали фатальну роль при штурмі ДОТ. Кожна гармата мала боекомплект, що складався з 300 снарядів. Снаряди були двох типів: фугасні та шрапнельні.

Внутрішнє устаткування (приміщення) напівкапоніру складало:

Два бойових каземати (1). В кожному казематі розташовувались (крім гармат на лафетах): стелажі для 100–120 снарядів, що мають зберігатись при гарматі; поглинальний колодязь (2) для стріляних гільз з відсосу вентиляцією та металевою корзиною; прилади вентиляції, опалення, освітлення, боротьби з ОР, переговорні труби, сигналізація та ін.

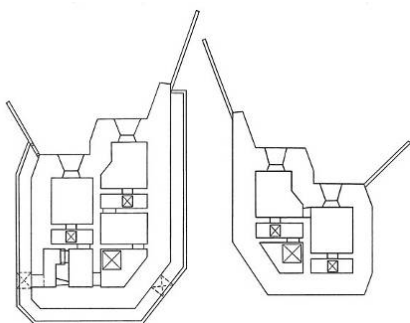
Приміщення коменданта (3) з пе-

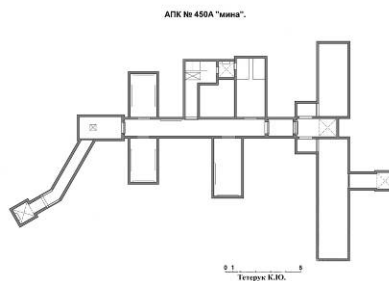
рископом, телефоном, радіостанцією, переговорними трубками, відкидним столиком та стільцем. Приміщення для фільтрів і вентиляції (4) в якому розташовувались фільтрові колонки ФПУ-360, продуктивністю до 360 м³/год. очищеного повітря, та вентилятори системи Фарко (продуктивністю кожен до 3600 м³/год.) з електромотором та інші системи. Як правило, з цього приміщення існував ще один вихід назовні.

Приміщення силової (5) установи вміщало: силовий бензиновий агрегат АЛ-12/2 (АЛ-6/12) з генератором; вентилятори КП-4В для відсосу СО і СО₂ продуктивністю 75 м³/год.; верстак; ящик з набором слюсарного інструменту та майна; комплект інженерного майна – лопати, киркомотиги, сокира, ломи; прилади вентиляції, опалення, зв'язку.

З боку входу, відразу за вхідними броне-дверима, розташовувався дегазаційний тамбур (6), що слугував одночасно складом боєприпасів. Як правило, оборона входу здійснювалась через спеціальну амбразуру (7) з приміщення бойового каземату, що було не зовсім зручно. Також окремі невеликі приміщення-склади (8) існували за бойовими казематами та приміщенням коменданта. Вхідні двері до споруди прикривались колінчастим сквозником (9). Ззовні вхід додатково прикривався бетонованим двориком (10) з галереєю (11), що вела до найближчої гарматної амбразури.

Другий тип, це бойовий оголовок поєднаний з підземною частиною (міною) (№№100, 200, 268а, 400а, 416а, 450а, 464, 500, 502, 606). Цей тип найбільш поширений в МЯУР. Вхід в такі споруди здійснювався через вхідний блок оголовку, або через окремий вхідний блок. В оголовку розміщувались два бойові каземати, приміщення для коменданта, поглинальні колодязі для стріляних гільз. Решта устаткування розміщувалась в підземній частині. На відміну від одноповерхових напікапонірів, тут, на глибині 9-12 м окрім згаданих раніш приміщень додатково розташовувались приміщення для відпочинку гарнізону, склади та санвузол. Санвузол розміщувався в кінці центрального коридору, мав умивальник, унітаз та пісуар. В ОПК №450а з санвузла був влаштований аварійний вихід, що вів у тил і закінчувався окремою шахтою. В деяких спорудах крім того були влаштовані приміщення для водозабірних свердловин.

Третій тип представлений артилерійськими напікапонірами, через систему підземних комунікацій поєднаних з іншими типами бойових оголовків в укріплені групи – мінні системи. Ці системи мали оголовків: два (208а,б; 266а,в); три 112 а, б, в (Будьонівська гірка, або Острівецька група); чотири 86 а, б, в, г (Серебрянська міна).

Остання має загальну довжину коридорів і карманів близько 1 км, і є найбільшою мінною системою на європейській території колишнього Радянського Союзу. Великі мінні системи мали окрему котлову систему опалення, а не використовували для обігріву відбір тепла від працюючих двигунів генераторів, як решта. Санвузли в таких мінах – це окремі кімнати на декілька унітазів та декілька умивальників. Санітарна частина, червоний куточок, складські приміщення, кухня (як правило, сполучена з котельною) все це створювало для гарнізону більш комфортні умови для бойової роботи та відпочинку. Великі мінні системи мали основний та запасний вхідний блок, а також вхід через деякі оголовки. Нажаль, до сьогодні не вдалось знайти вхідний блок Ямпільської мінної групи №208, тому вважається, що вхід здійснювався через артилерійський бойовий оголовок. Існуючий на сьогодні вхід, пробитий з приміщення санвузла, ймовірно по аварійному виходу, але можливо, що й повністю наново, в 50-і роки під час пристосування міни під склад вибухових речовин.

Що собою являв МЯУР і зокрема його капонірна артилерія досить до-

кладно викладено в доповідній записці Заступника Народного комісара внутрішніх справ УРСР, майора Державної безпеки Кобулова на ім'я Секретаря ЦК КП(б)У Хрущева М.С. «Про стан Могильов-Ямпільського укріпленого району» від 16 січня 1939 р.:

«В теперішній час військові частини Могилів-Ямпільського укріпрайону та Управління інженерів безпосередньо підпорядковані в/с 4685, що знаходиться в м.Тульчин в 120 км від УР.

На території Могилів-Ямпільського укріпленого району знаходиться 297 вогневих споруд, з яких 279 дотів і 18 артилерійських полукапонірів. Весь укріплений район розбитий на два сектори: 1-й сектор знаходиться на правому фланзі УР і розташований на території Муровано-Кириловичького, Ново-Ушицького, Яришевського і частково Могиллов-Подільського районів, і 2-й сектор розташований на лівому фланзі УР на території Ямпіль-Подільського і частково Могильов-Подільського районів.

Правий фланг УР підпорядкований 50-му окремому кульбату і лівий фланг – 40-му окремому кульбату.

Перевіркою вогневих споруд та їх матеріальної частини УР особим відділенням в/с 4685 встановлено наступне.

Матеріальна частина вогневих споруд знаходиться в незадовільному стані.

На території 2-го сектору знаходиться 9 вогневих артилерійських полукапонірів. З них 3 споруди – «Скеля», «Партизан» і «МЮД» – не мають фільтро-вентиляційного обладнання, яке за повідомленням ВІВ КОВО, надійде тільки в 1 кварталі 1939 р.

В ОПК «Сталін», «Єжов» та «Дімітров» фільтри встановлені, але нема вентиляторів потужністю 5 тис. куб. м. на годину. Повітрязабірне устаткування до теперішнього часу в цих спорудах не встановлено через відсутність до нього креслень, не висланих інже-

нерним відділом КОВО.

В зв'язку з триваючим переобладнанням вогневих споруд, артилерійських напівкапонірів на території УР в казематах панують хаос та безладдя. Устаткування не обтирається від води, мастилом не змащується, покривається пилом та іржею і в кінці кінців від такої експлуатації приходять в несправність. Електропроводка в багатьох ОПК переплутана і зовсім не забезпечує їх електроосвітлення.

Мотори внутрішнього згоряння марки АЛ-6-12 та АЛ-12-2, що знаходяться в ОПК та призначені для приведення в дію фільтро-вентиляційного обладнання та освітлення, для мінних споруд мало придатні, так як не мають ізоляції проти вільгості, що ускладнює їх запуск, й вони через відсутність належного догляду іржавіють.

Протигазами більшість складу гарнізону не забезпечена, так як на складах кульбатів і в НЗ їх зовсім нема.

Мінні споруди типу «Б» повинні мати всередині колодязі, але з 15 мінних споруд 2-го сектора колодязі є тільки в 2-х. В 1-му секторі УР викопані колодязі зовсім не працюють, через несправність устаткування і насосів.

Напівкапонірна артилерія в вогневих спорудах знаходиться в незадовільному стані.

Всі гармати зібрані з некомплектних деталей різних гармат. Формуляри на гармати відсутні. Гармати, що знаходяться в спорудах з 1932 р., тільки в 1937р. піддалися повній розбірці й чистці, внаслідок чого вся матеріальна частина гармат має всередині сліди іржі. Пружини накатників гармат більшою частиною зібрані неправильно (замість лівої поставлена головна права пружина), що при стрільбі призводило до самовідгвинчування головки циліндра компресора, й ствол гармати після декількох пострілів міг зійти з установки. В двох гарматах замість веретенного масла була налита оліфа, яка забиває отвір маслопроводу, що могло привес-

ти до вибуху циліндра компресора. В 14 гарматах проворот дистанційного барабана прицілу встановлений був більше на 25 полілок, в результаті чого стрільба проводилась би не по цілі. В деяких гарматах сальники прийшли в негідність й пропускають масло. Бойовими шнурами гармати забезпечені тільки на 40%.

Перископи марки ПДН-2, що зберігаються в складах, непристосованих для зберігання оптичних приладів, виходять з ладу.

Ящики с запасними частинами для гармат знаходяться не в спорудах, а у віддалених складах.

На ОПК «Правда» в одній з гармат лопнула рама замка гармати.

Артилерійські мінні споруди до теперішнього часу не забезпечені підйомниками для подачі снарядів з казематів безпосередньо до гармат на висоту 9-10 м. й снаряди подаються примітивним способом (мотузкою), що може призвести до нещасних випадків.

Споруди, що знаходяться на передньому краї (на березі р. Дністер) не мають взагалі закритих підступів для гарнізонів, тому бійці вимушені підходити до споруд по відкритій місцевості.

З метою посилення УР Наркоматом оборони було намічено побудувати в 1938 році три напівкапоніри. В вересні 1938р. було приступлено до посадки 1-го напівкапаніру. В районі м. Калюс (а не Камосса, як помилково зазначено у оригіналі – А.В.) був виритий котлован, підвезено необхідні матеріали (цемент, щебінь, ліс і т.п.), а потім поступило розпорядження Штабу КОВО про перенесення будівництва капоніру в с. Велика Кісниця, в результаті засоби було витрачено впусту, і жодна споруда до 1 січня 1939 р. не побудована.

В 1939 р. по лінії прикордонного загону в населених пунктах по демаркації побудовано кам'яні забори, які в ряді місць скоротили сектор обстрілу ДОТів. В результаті в селах Велика Кісниця та Борош Ямпільського району 4 кулеметні споруди не мають вогневого

зв'язку з сусідніми ДОТами.

Аналогічна ситуація з скороченням секторів обстрілу склалась в містах Могильов-Подільський та Мур-Кирилівці.

Військові частини необхідним озброєнням та боєприпасами повністю не забезпечені. 40-й окремих кулеметний батальйон станом на 1 січня 1938 р. забезпечений в наступному вигляді: станковими кулеметами – на 83%; ручними кулеметами – на 83%; гвинтівками – на 50%; патронами до гвинтівок – на 68%; арт. снарядами – на 78%; запасними частинами до всіх видів зброї – на 75%. Аналогічний стан і в 50-му кульбаті. [...]

Укріплений район до сих пір не укомплектований по штатам військового часу середнім командним составом — приписниками. 40-й окремих кульбат середнім командним составом укомплектований лише на 80%. [...]

Кадрами артилеристів кульбати не забезпечені зовсім, так, наприклад, в 40-му окремому кульбаті з осіб середнього начскладу немає жодного досвідченого і знаючого артилериста. При наявності артилерії кульбати по штатам взагалі не мають артилерійських майстрів, які могли б вести технічний нагляд за капонірною артилерією і своєчасно ліквідувати несправності й поломки матеріальної частини. Частини УР на протязі всього часу свого існування не мають ніякого керівництва з боку вищого керівництва в ділі бойової підготовки (виучки особового складу фортечній справі). Спеціальних програм занять військові частини не отримують, а складають їх на свій розсуд з загальновійськових програм. В зв'язку з цим особовий склад УР у відповідній мірі не підготовлений та не має достатніх знань по бойовій підготовці.

Наряду з цим частини УР не навчаються наступальному бою. Ні один з кулеметних батальйонів на протязі всього часу занять в масштабі батальйону не проводив. [...]

Про відзначені недоліки по Могильов-Ямпільському УР Особим відділом ВОВО неодноразово інформувався командуючий військами Київського Особливого військового округу командарм 2 рангу тов. Тимошенко, однак ніяких заходів до ліквідації наслідків шкідництва по Могильов-Ямпільському укріпленню не прийнято» [7].

Інспектуючи в кінці 1940 року МЯУР комісія КОВО зазначає, що недоліки, викладені в звіті комісії 1937 року (до речі, саме на матеріалах якої була в основному написана цитована вище доповідна записка) в спорудах ліквідовано. Висновок комісії – всі споруди УР приведені в повну бойову готовність, за виключенням ОПК №100, устаткування якої не закінчено через ґрунтові води, які у великій кількості з'явилися у 1940 році. УР знаходиться в стані повної бойової готовності. До речі, при відбитті штурму Могильов-Подільського в липні 1941 року, ОПК №100 зарекомендувала себе з найкращого боку, вогнем своїх гармат неодноразово зриваючи спроби німецько-румунських військ форсувати Дністер в секторі його дії. В боях відзначились також гарнізони Серебрійської міни, Будьонівської гірки, Ямпільсь-

кої міни, які в більшості своїй загинули в своїх казематах. Однак, історія бойової роботи артилерії МЯУР виходить за рамки цієї статті.

На сьогодні зі всіх споруд капонірної артилерії МЯУР в майже цілому вигляді зберігся лише ОПК №666.

Решта оголовків, а подекуди і мінних споруд, знищена або під час штурму, або при відході власними гарнізонами. Решта були знищені румунськими військами з метою ліквідації можливої оборонної позиції на правому березні Дністра, а скоріше з метою видобутку металу, який в великій кількості був використаний при будівництві вогневих споруд. Зараз «вдячні нащадки» захисників гарнізонів, остаточно дорізають те, що лишилось після румунів...

ЛІТЕРАТУРА

1. РДВА, ф.36967, о.1, с.58, арк. 3-5;
2. Коваль М.В. Могилів-Ямпільський укріплений район фортеця над Дністром Vchul 2014_19_23/;
3. РДВА ф.36967, оп.1 с.76, арк. 1об;
4. РДВА ф.36967, оп.1 с.58, арк. 7
5. РДВА ф.36967, оп.1 с.58, арк. 8
6. РДВА ф.36967, оп.1 с.58, арк. 8
7. ГДА СБ України. – Ф.16. – Оп. 32 (1951р.). – Спр. 50. – Арк. 25-35.

Вялец А.В. Капонирная артиллерия Могилев-Ямпольского укрепленного района. В статье рассмотрена капонирная артиллерия Могилев-Ямпольского укрепленного района, ставшая щитом на берегах Днестра против нашествия оккупантов в 1941 году.

Ключевые слова: укрепленный район, капонир, строительство укреплений, капонирная артиллерия.

Vyalets A.V. Artillery caponiers Mogilev-Yampolsky fortified area. The article deals with artillery caponiers Mogilev-Yampolsky fortified area, which has become a shield on the banks of the Dniester against the invasion of the invaders in 1941.

Keywords: fortified area, caponier, the construction of fortifications, artillery caponiers.